

ВЗАЄМИНИ БАТЬКІВ З ДІТЬМИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ: РОЛЬ ТРАНСГЕНЕРАЦІЙНОЇ ПЕРЕДАЧІ СІМЕЙНОГО СТРЕСУ ТА СТИЛЮ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ

PARENT-ADOLESCENT RELATIONSHIPS: THE ROLE OF TRANSGENERATION TRANSMISSION OF FAMILY STRESS AND ATTACHMENT STYLE

У статті проаналізовано взаємини батьків та дітей підліткового віку, які характеризуються частішою мінливістю, конфліктністю, опором до батьківського авторитету. Короточасні діадні процеси, які відбуваються під час конфліктних взаємодій, переключення в діапазоні негативних та позитивних емоцій, важливі для розвитку рівноправних стосунків між батьками та підлітками, взаємоповаги, особистісної автономії молодих людей. Розглянуто такі трансгенераційні чинники емоційної близькості у стосунках батьків з підлітками, як якість стосунків між двома поколіннями та стиль прив'язаності, вираженість родинного стресового досвіду, сімейні правила, які досліджувані отримали від батьків і хотіли б передати власним дітям, знання історії своєї родини. У результаті емпіричного аналізу результатів дослідження, в якому взяли участь 26 сімей (батьки, матері та підлітки), було виявлено, що у досліджуваних підлітків вищий відсоток надійної прив'язаності, ніж у їхніх батьків у стосунках з прабатьками. Чим більше виражена надійна прив'язаність у мами до власних батьків, тим більшою є тенденція до формування надійної прив'язаності до власної дитини. У групі досліджуваних з нижчим рівнем сімейного стресу статистично вищими є показники емоційної близькості підлітка з матір'ю і батьком та нижчими є показники строгості батька з погляду підлітків, вищими є показники надійної прив'язаності підлітка до батька, нижчими є показники за шкалою «контроль матері». Згідно з регресійною моделлю, що описує 44 % дисперсії показника емоційної близькості матері з дитиною підліткового віку, найбільш визначальним чинником є якість стосунків матері зі своєю матір'ю. Батьки з групи вищого родинного стресу транслюють підліткам більш деструктивні, ригідні сімейні правила, завдяки яким діти стають заручниками сімейної історії. Такі правила впливають на життєвий сценарій дитини, перешкоджають особистісній зрілості, здатності довіряти та будувати близькі стосунки.

Ключові слова: дитячо-батьківські взаємини, трансгенераційна передача, емоційна

близькість, стиль прив'язаності, сімейні правила, сімейний стрес.

The article analyzes the relationship between parents and adolescents, who are characterized by more frequent changes, conflicts, and resistance to parental authority. Short-term dyadic processes that occur during conflict interactions or switchovers in the range of negative and positive emotions are important for the development of the egalitarian relationship between parents and adolescents, mutual respect, and personal autonomy of young people. The transgenerational factors of emotional closeness in parent-adolescent relationships are considered, such as the quality of the relationship in two generations and the style of attachment, the severity of family stressful experiences, family rules, and knowledge of their family history. As a result of the empirical analysis of the research data (26 families took part in the study: fathers, mothers, and teenagers), it was found that adolescents have a higher percentage of secure attachment than their parents in the relationship with their great-grandparents.

A mother's secure attachment to her parents correlates with secure attachment to her child. In the group with a lower level of family stress, there are statistically higher indicators of the adolescent's emotional closeness with the mother and father and lower indicators of the father's strictness in the eyes of the adolescents, higher indicators of the adolescent's secure attachment to the father, lower indicators on the "mother's control" scale. According to the regression model, which describes 44 % of the variance of the indicator of emotional closeness in mother-adolescent relationships, the most determining factor is the quality of the mother's relationship with her mother. Parents from the group of higher family stress transmit to teenagers more destructive, rigid family rules, thanks to which children become "hostages" of family history, which affect the life scenario of the child, hinder personal maturity, and the ability to trust and build close relationships.

Key words: parent-child relations, transgenerational transmission, emotional closeness, attachment style, family rules, family stress.

УДК 37.018

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.43.12>

Миколайчук М.І.

к. психол. н., доцент,
доцент кафедри психології
та психотерапії
Український католицький університет

Квасюк А.А.

викладач кафедри психології
та психотерапії
Український католицький університет

Постановка проблеми. Тема досліджень якості взаємин між батьками та підлітками є давньою у психології розвитку та у сімейній психології. Попередні дослідження показали, що стилі виховання є критично важливими факторами сімейного контексту, які тісно пов'язані зі стосунками між батьками та підлітками [10]. Низка авторів вказує на погіршення якості взаємин між сучасними підлітками, яких батьки вважають більш деструктивними,

некерованими, ніж колись у їхній час. Завдяки використанню різних портативних пристроїв для отримання інформації діти легко входять у нову навколишню дійсність, натомість отриманий досвід батьків від попередніх поколінь (власних батьків) виявляється неактуальним. Це спричиняє розрив між поколіннями та викликає непорозуміння [2]. Однак ці непорозуміння та конфлікти служать для перегляду авторитету батьків і сприяють зростанню

потреби підлітків в автономії [11]. Підлітки та батьки з історією чуйних взаємин, надійної прив'язаності і з високоякісними стосунками в дитинстві, як правило, відчують тимчасові та незначні труднощі у взаєминах [14].

В одному дослідженні лише 14 % підлітків (віком близько 12 років) повідомили про бурхливі стосунки з батьками, які характеризуються низькою підтримкою та сильними конфліктами. Хоча це число зросло до 29 % у середньому підлітковому віці (приблизно у 16 років) і знову знизилося до 10 % у пізньому підлітковому віці (приблизно у 20 років), більшість підлітків мала однаковий тип стосунків зі своїми батьками протягом усього підліткового віку. Таким чином, батьківсько-підліткові діади суттєво відрізняються. Багато людей не відчуває посилення конфлікту та зменшення близькості [12].

Саме тому ми вирішили дослідити те, яким чином міжпоколінна передача стилю прив'язаності, сімейного стресу та сімейних правил, сформованих для його подолання, впливає на стосунки в батьківсько-підліткових підсистемах.

Питання про трансгенераційну передачу розробляли в рамках сімейної психоаналітичної школи такі автори, як А. А. Шутценбергер, Н. Абрахам, М. Торок, Н. Ренд, І. Бозормені-Надь. Авторі описують передачу конфлікту, таємниць, повторюваних подій, джерела яких є неусвідомленими [4]. Трансгенераційна передача – це негенетична форма наслідування, яка передбачає передачу досвіду від предків до нащадків і його відтворення. У процесі міжпоколінної взаємодії передача буває усвідомлена – передання сімейних традицій, правил і звичаїв, де відбувається пряма комунікація між членами родини, а також є неусвідомлена, зміст якої прихований. Неусвідомлена передача містить трансгенераційний об'єкт, про який замовчують та неусвідомлюють внаслідок його травматичної природи. Досліджуючи феномен передачі трансгенераційної травми в контексті Голокосту, Н. Келлерман говорить про чотири сфери, де цей вплив найбільш виражений: 1) *переживання «Я»*. Порушена самооцінка з проблемою ідентичності, відчуття себе залежним від «статусу» предка «жертва / переслідувач / загиблий / залишився в живих», життя підпорядковане прагненню до досягнення відшкодування боргів батьків, проживання життя в ролі «заступника» своїх втрачених родичів; 2) *когнітивна сфера*. Страх і очікування наступної трагедії, заклопотаність смертю, низька стресостійкість перед подразниками, які можуть нагадувати про трагічні події; 3) *емоційна сфера*. Тривога, страх переслідувань, часті зміни настрою, які пов'язані з відчуттям втрати і скорботи, заборонений конфлікт навколо гніву з почуттям про-

вини, підвищена вразливість до стресових подій; 4) *сфера міжособистісних відносин*. Надмірна залежність від відносин і тривожний стиль прив'язаності або крайня незалежність, складнощі в побудові відносин і у вирішенні міжособистісних конфліктів [5]. Результати досліджень вказують також на роль трансгенераційної передачі в показниках особистісної тривожності. Зокрема, такі чинники, як високий ступінь обізнаності про історію своєї сім'ї і наявність доброго емоційного зв'язку в попередніх поколіннях, сприяють більш низькому рівню особистісної тривожності [4]. Таким чином, міжпоколінні стосунки визначають вибір життєвих стратегій і можуть сприяти або перешкоджати гармонійному розвитку особистості.

Отже, **метою статті** є розкриття шляхом представлення результатів емпіричного дослідження певних трансгенераційних чинників взаємин батьків з дітьми підліткового віку.

Результати дослідження. Емпіричне дослідження було проведене у 2021 році. У ньому взяли участь 26 сімей з дитиною підліткового віку. Загалом група досліджуваних становила 73 особи, а саме 26 підлітків віком від 13 до 16 років, 26 матерів віком від 30 до 54 років та 21 батько віком від 35 до 58 років. Для проведення даного дослідження ми використовували такі методики: дзеркальний опитувальник «Взаємодія «батьки – дитина» І. Марковської [1], опитувальник «Прив'язаність до батьків старших підлітків» М. Яремчук [8], методику стресостійкості та соціальної адаптації Холмса-Рея [6] та анкету про знання історії своєї родини, яка містила низку таких питань: «Наскільки ви знайомі з історією своєї сім'ї в кількох поколіннях?»; «Чи є неписані правила, які ви отримали від своїх батьків?»; «Які життєві правила, засвоєні у вашій сім'ї, ви б хотіли передати своїм дітям?»; «Чого ви навчилися у вашій родині щодо того, як давати собі раду з життєвими кризами і тим, як їх можна найкраще пережити?»; «Як Ви відстоювали автономію у батьківській сім'ї, виявляли свою непокору?»; «Як оточуючі Вас люди долали Ваше непідкорення?»; «Які життєві події, які пережила Ваша сім'я, могли вплинути на те, якою людиною Ви є зараз?».

За результатами статистичного аналізу 85 % досліджуваних підлітків вказали на високий рівень задоволеності відносинами з батьками, 15 % – на середній рівень. Що стосується батьків, то з них 90 % вказали, що задоволені дитячо-батьківськими стосунками на високому рівні, 10 % – на середньому рівні. Що стосується стилю прив'язаності, то 62 % підлітків мають надійну прив'язаність до мами і тата.

За результатами відповідей матерів 46 % мають надійну прив'язаність до своєї матері, 42 % – до батька. Натомість батьки в дослі-

джуваній групі мають вищі показники надійної прив'язаності до власної мами – 53 %, батька – 52 %.

На основі отриманих даних можемо зробити висновок, що у досліджуваних підлітків вищий відсоток надійної прив'язаності, ніж у їхніх батьків, у стосунках з прабатьками. Таким чином, ментальні репрезентації прив'язаності батьків неоднозначно визначають прив'язаність у діаді «батьки – підлітки». Імовірно, на це також впливає вища обізнаність батьків щодо питань сімейних стосунків та виховання.

Для подальшої перевірки гіпотези про зв'язок між стилем прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках та стилем прив'язаності батьків до своїх батьків був використаний критерій кореляційного аналізу Спірмена в пакеті статистичного аналізу Statistica 8.0. Був виявлений статистично значущий зв'язок між шкалами «надійна прив'язаність підлітка до матері» та «надійна прив'язаність матері до своєї матері» ($r=0,4$, $p<0,05$), а також «надійна прив'язаність підлітка до матері» та «надійна прив'язаність матері до свого батька» ($r=0,6$, $p<0,05$).

Отже, чим більше вираженою є надійна прив'язаність мами до власних батьків, тим більшою є тенденція до формування надійної прив'язаності до власної дитини. Такий результат узгоджується з теорією Дж. Боулбі щодо надійної прив'язаності, яка визначається стабільною тенденцією індивіда до пошуку і підтримки близькості або контакту [8]. Підлітки відчувають з боку матері безпечний простір, власну автономію, а матір набуває власного безпечного простору і адаптивних стратегій побудови стосунків у взаєминах зі своїми батьками.

На наступному етапі дослідження були розділені результати на дві групи за показником рівня сімейного стресу. Для цього був проведений кластерний аналіз результатів методики стресостійкості та соціальної адаптації Холмса – Рея для матерів та батьків підлітків. У досліджуваних групах був проведений порівняльний аналіз для перевірки гіпотези про наявність відмінностей у виховних стилях та стилях прив'язаності у сім'ях з високим та низьким рівнем сімейного стресу.

Оскільки дві вибірки є незалежними, а розподіл даних не узгоджений з нормальним, ми використали непараметричний критерій порівняльного аналізу Манна – Уїтні. Було виявлено, що у групі досліджуваних з нижчим рівнем сімейного стресу (група 1) статистично вищі показники емоційної близькості підлітка з матір'ю та батьком ($p=0,032$) та нижчі показники строгості батька очима підлітків ($p=0,03$).

Отримані результати порівняльного аналізу узгоджуються з теорією М. Боуена, який розглядає сім'ю як емоційне ціле,

тобто цілісну емоційну систему [9]. Людина живе за її законами, реагуючи на тонкі зміни в балансі відносин, спричинені, зокрема, стресовими подіями. Ця емоційна реакція зазвичай відбувається автоматично. Наприклад, у відповідь на відкидання автоматична реакція – збільшення дистанції. Стресові ситуації можуть викликати появу проєкції тривоги на дітей, що може проявлятися ескалацією конфліктів, вимогливістю, контролем чи дистанціюванням.

При порівнянні показників за стилем прив'язаності у двох групах з високим та низьким рівнем сімейного стресу ми виявили такі відмінності: у групі досліджуваних з нижчим рівнем сімейного стресу були вищі показники надійної прив'язаності підлітка до батька та статистично нижчий рівень тривожної та унікаючої прив'язаності до батька.

Отримані результати вказують на важливість ролі батька та стосунків з ним для підлітка. Завдяки міцній фігурі батька дитина підліткового віку отримує менше травматичного досвіду, який неусвідомлено впливає на взаємини з батьками, у стосунках присутня довіра та патерни поведінки, спрямовані на позитивне вирішення перешкод, у системі менше сімейних таємниць, конфліктів, замовчувань. В основі стосунків лежить довіра, впевненість у захищеності та емоційній близькості. Відповідно до результатів бачимо, що надійна прив'язаність підлітка до тата формується у разі, коли батько є стійким до стресових подій і демонструє патерн захисника. Саме тоді у стосунках менше тривоги та унікаючої поведінки. Ці результати узгоджуються з результатами дослідження Р. Кайзер та співавторів про зв'язок стосунків підлітків з батьками зі сприйняттям фігури батька [13].

Серед визначальних чинників емоційної близькості підлітків з батьками згідно з результатами покрокового регресійного аналізу були виявлені такі: рівень родинного стресу у матері ($B=-0,41$; $p=0,04$), унікаюча прив'язаність матері у стосунках до своєї матері ($B=-0,94$; $p=0,02$), надійна прив'язаність матері у стосунках до своєї матері ($B=1,04$; $p=0,04$). Коефіцієнт множинної детермінації, тобто частка дисперсії залежної змінної, зумовлена мінливістю значень незалежної поведінки, становить 44 % ($R^2=0,44$). Отже, наша модель описує 44 % дисперсії показника емоційної близькості матері з дитиною підліткового віку. Найбільш визначальним чинником у цій моделі є якість стосунків матері зі своєю матір'ю.

Ми також розділили результати опитування батьків на 2 групи за рівнем родинного стресу у їхніх батьківських сім'ях. Була виявлена статистично значуща відмінність за показником «контроль матері» (очима підлітків) у групі

матерів з високим показником родинного стресу. Таким чином, матерів, що увійшли до групи з вищим рівнем родинного стресу, підлітки сприймають як більш контролюючих. Контроль, ймовірно, виступає способом гіперкомпенсації родинної тривоги та, за словами А. Шутценбергер, «психічні функції одного члена сім'ї зумовлюють психічні функції іншого», передаючи патерн стресу з покоління в покоління [7].

Окрім патернів реагування, батьки з групи вищого родинного стресу (в сім'ях яких переважно траплялися події, пов'язані з втратою рідних та близьких, конфліктами батьків) передають підліткам і більш деструктивні, ригідні сімейні правила. До ригідних сімейних правил чи послань вчені відносять ті, завдяки яким діти стають заручниками сімейної історії, які впливають на життєвий сценарій дитини, перешкоджають особистісній зрілості, автономії людини, здатності довіряти та будувати близькі стосунки [3].

Завдяки якісному аналізу ми виділили такі з них: «ніколи не вір чоловіку», «нікому не довіряй», «добивайся всього сам», «працюй так, щоб діти жили краще за нас», «сім'я головніша від тебе і твоїх почуттів», «вміти робити треба все, але робити треба тільки те, що треба», «світ небезпечний», «треба часто мити руки». Можна також прослідкувати, як ригідні сімейні правила передаються від родин тата і мами до підлітка на прикладі однієї з досліджуваних сімей:

Тато: «Людям не можна довіряти».

Мама: «Іноді так буває: ти відкриваєш людині душу, а вона наплює туди, тому ти боїшся усім довіряти».

Підліток: «Не довіряй людям, потім буде боліти».

Таким чином, можемо зробити висновок про трансгенераційну передачу способів подолання стресу у вигляді деструктивних сімейних правил.

Висновки. На основі теоретичного та емпіричного матеріалу можемо підсумувати, що міжпоколінні стосунки визначають вибір життєвих стратегій і можуть сприяти або перешкоджати гармонійному розвитку й адаптації особистості, визначати шляхи емоційної регуляції. Високий рівень емоційної близькості, висока стресостійкість та знання історичного контексту сім'ї в упродовж кількох поколінь впливають на здорову побудову стосунків між поколіннями, у яких підлітки матимуть прагнення передати надбання свого роду власним нащадкам.

У нашому дослідженні було підтверджено, що на взаємину з дитиною впливає те, який рівень емоційної близькості мали батьки у стосунках зі своїми батьками і який був рівень стресових подій в цих сім'ях.

З'ясовано, що батьки у групі досліджуваних, отримавши надійний стиль прив'язаності, транслиували його власним дітям.

Виявлено кореляційний зв'язок, що підтверджує те, що чим більше виражена надійна прив'язаність у мами до власних батьків, тим більшою є тенденція до формування надійної прив'язаності до власної дитини. Підлітки відчувають з боку матері безпеку, а мати набуває власного безпечного простору і адаптивних стратегій побудови стосунків у взаєминах зі своїми батьками.

На основі порівняльного аналізу було прослідковано, що в групі з низьким рівнем сімейного стресу емоційна близькість батьків з підлітком значно вища, ніж у групі з високим рівнем стресу, в якій присутній високий рівень сприйняття строгості батька. Отримані результати вказують на важливість ролі батька та стосунків з ним для підлітків.

За результатами регресійного аналізу була виявлена якість стосунків матері зі своєю матір'ю як вагомих чинників емоційної близькості у діаді «мати – підліток».

За допомогою якісного аналізу ми змогли прослідкувати передачу ригідних сімейних правил у батьків з групи високого сімейного стресу та засвоєння їх підлітками. Вважаємо, що дане дослідження сприяло кращому усвідомленню та обговоренню досліджуваними сімейних правил, що робить їх більш усвідомленими та гнучкими. Також члени сім'ї мали змогу відрефлексувати та обговорити особливості виховних стилів та стосунків, заповнюючи дзеркальні дитячо-батьківські опитувальники.

До перспектив даного дослідження слід віднести розширення групи досліджуваних та прослідкування гендерних відмінностей у стосунках між батьками та підлітками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Марковская И. М. Взаимодействие родитель – ребенок (BPP). URL: <https://sites.google.com/site/test300m/diagnostika>
2. Кукуляр А. М., Пеньков Д. В. Особенности психолого-педагогического взаимодействия современных подростков и их родителей. *Мир науки. Педагогика и психология*. 2019. № 1.
3. Слепкова В. И. Деструктивное влияние родительских посланий на процесс сепарации взрослых детей. *Семья и личность: проблемы взаимодействия*. 2019. № 13. С. 124–130.
4. Смирнова Т. П., Ханелия Н. В. Роль трансгенерационного фактора в психологическом благополучии и тревожности личности. 2019. URL: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/spp/2019/1/psychology/smironova-hanelia.pdf
5. Ханелия Н. В. Современные представления о трансгенерационной передаче травмы. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2019. URL: <https://psyjournal.ru/articles/sovremennye>

predstavleniya-o-transgeneracionnoy-peredache-travmy

6. Холмс-Рей. Тест на стрессоустойчивость. *Психология счастливой жизни*. URL: <https://psycabi.net/testy/629-test-na-stressoustojchivost-metodika-opredeleniya-stressoustojchivosti-i-sotsialnoj-adaptatsii-kholmsa-i-rage>

7. Шутценбергер А. А. Синдром предков: тран-сгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциогаммы / пер. с фр. Москва, 2007. 256 с.

8. Яремчук М. В. Особенности привязанности в детско-родительских отношениях и отношениях любви у старших подростков. *Психологическая наука и образование*. 2005. URL: https://psyjournals.ru/files/1345/psyedu_2005_n3_Yeremchuk.pdf

9. Daud A., Skoglund E., Rydelius P. A. Children in families of torture victims: Transgenerational transmission of parents' traumatic experiences to their children. *International Journal of Social Welfare*. 2005. № 14 (1). P. 23–32.

10. Branje S. Development of parent-adolescent relationships: Conflict interactions as a mechanism of change. *Child Development Perspectives*. 2018. № 12 (3). P. 171–176.

11. Branje S., Laursen B., Collins W. A. Parent-child communication during adolescence. In A. Vangelisti (Ed.), *Routledge handbook of family communication* (2nd ed.). New York, NY : Routledge, 2012, pp. 271–286.

12. Hadiwijaya H., Klimstra T., Vermunt J., Branje S., Meeus W. On the development of harmony, turbulence, and independence in parent-adolescent relationships: A five-wave longitudinal study. *Journal of Youth and Adolescence*. 2017. № 46. P. 1772–1788.

13. Keizer R., Helmerhorst K. O., Rijn-van Gelderen L. Perceived quality of the mother-adolescent and father-adolescent attachment relationship and adolescents' self-esteem. *Journal of youth and adolescence*. 2019. № 48 (6). P. 1203–1217.

14. Seiffge-Krenke I., Overbeek G., Vermulst A. Parent-child relationship trajectories during adolescence: Longitudinal associations with romantic outcomes in emerging adulthood. *Journal of Adolescence*. 2010. № 33. P. 159–171.